

РЕФЛЕКСАЦІЯ *Е У ВОЛИНСЬКО-ПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (46)

УДК 81'282.2(477.82)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).105-110

Дружук І. Рефлексія *е у волинсько-поліських говірках; кількість бібліографічних джерел – 18; мова українська.

Анотація. Волинсько-поліські говірки становлять ядро західнополіського діалекту північного наріччя, проте їхня фонетична система контрастує зі звуковим рівнем середньо- та східнополіського говорів, особливо ця відмінність помітна в реалізації етимологічних *е, *о, *ѣ. У статті звернуто увагу на волинсько-поліську рефлексію *е в закритому й відкритому наголошеному й ненаголошеному складах; реалізацію [е] залежно від місця у фонетичній структурі слова та консонантного оточення. Установлено, що характерні в наголошеній позиції закритого складу для волинсько-поліських говірок звуки [і] й [и] (після депалаталізованих шиплячих) паралельно поширені на всій досліджуваній території. Для говірок північно-східної частини Волинського Полісся можлива рефлексія *е > [е], перед яким приголосні зберігають м'якість, за винятком шиплячих; у говірках Володимирецького й Дубровицького районів Рівненщини зафіксовано дифтонгічну вимову – [іє]. Досліджено специфіку переходу [е] > [о] у волинсько-поліському ареалі, прокоментовано форми *л'юд, ич'їтка, жв'єнка, зав'їуз, ж'їнка, ич'їдрувати, прин'їс, в'єчур*, утворені за аналогією до рефлексії *о. Виявлено, що у відкритих наголошених складах збережено *е. Для ненаголошених відкритих і закритих складів характерне підвищення й звуження артикуляції [е] > [и]. У статті описано явище заступлення [е] > [а] у волинсько-поліських говірках, окреслено фонетичні умови й ареали його поширення (північ і південь Волинського Полісся), з'ясовано питання стосунку зміни [е] > [а] в обох зонах. На основі аудіозаписів, зроблених автором у польових умовах зі 120 н. пп. Волинської й Рівненської областей, укладено лінгвістичні карти, які ілюструють географію поширення виявів *е в закритому й відкритому наголошеному й ненаголошеному складах на прикладі структур «*п'їч*», «*п'їп'їл*», «*дерево*», «*село*», «*церква*», «Перехід [е < *е, *ѣ] > [а]»; додано карту ареальної просекції зміни [е] > [а].

Ключові слова: волинсько-поліські говірки, західнополіський говір, рефлексія етимологічного *е, новозакритий склад, зміна [е < *е, *ѣ] > [а], зниження артикуляції [е] > [и].

Постановка проблеми. Фонетична система волинсько-поліських говірок (ядро західнополіського говору) має північну діалектну основу, проте говори південно-західного наріччя теж вплинули на формування її звукового рівня. У північних діалектах рефлексія *е залежить від наголосу, а в наголошеній позиції зберігає звуки неоднорідного творення – дифтонги, чим протиставлена південним говорам. Волинсько-поліські вияви *е контрастують із загальнополіським континуумом, але й не ідентичні південно-західному.

Аналіз досліджень. Окремі особливості реалізації *е у волинсько-поліських говірках описано в посібнику Г. Аркушина «Західнополіська діалектологія» [Аркушин 2012]. Ю. Громик з'ясував специфіку рефлексії *е та позиційні варіанти [е] липенської говірки [Громик 2015], Н. Книш – погулянської [Книш 2010]. Р. Зінчук вивчила вияви *е в системі словозміни іменників досліджуваного ареалу [Зінчук 2013].

Мета статті – проаналізувати особливості рефлексії *е у волинсько-поліських говірках. Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**: описати вияви *е в закритому й відкритому наголошеному й ненаголошеному складах, дослідити реалізацію [е] залежно від місця у фонетичній структурі слова й консонантного оточення, картографувати рефлексії *е, зафіксовані у волинсько-поліських говірках.

Для дослідження опрацьовано аудіозаписи, зроблені автором у польових умовах зі 120 н. пп. Волинського Полісся. У статті використано **описовий метод** для пояснення еволюції *е в північних говір-

ках; **метод лінгвістичного аналізу** для з'ясування специфіки фонетичних явищ; **зіставний метод** для порівняння рефлексів *е в різних позиціях; **метод лінгвістичної географії** для картографування виявів *е в досліджуваних говірках.

Виклад основного матеріалу. У наголошеній позиції закритого складу для всього ареалу волинсько-поліських говірок характерна рефлексія *е > [і] (див. карта «п'їч»¹): *и'їс'т', н'їч, с'їм, л'їд, ж'їнка, к'їс'їл', т'їтка, нос'т'їл', ич'їл'*, пор. ще: *и'їч'їтка* [АУМ II, к. 25], *дон'їк* [АУМ II, к. 26]. Звук [і] відповідно до *е в наголошеній позиції закритого складу зафіксований у слововформі *м'їд* у шацько-любомльських говірках.

Паралельно з рефлексом [і] значно рідше фіксуємо [и], здебільшого після депалаталізованих шиплячих: *ж'їнка, иш'їс'т'*, а також у слові *мид*, пор. ще: *и'їч'їтка* [АУМ II, к. 25], *сим* [АУМ II, к. 28], *и'їч* [АУМ II, к. 29], *п'їч'їлка, ич'їл'ни, ич'їл' 'щїлина'* [Громик 2015, с. 75]. Монофтонг [и] відповідно до *е в наголошеній позиції закритого складу виступає й у закінченнях родового відмінка множини іменників чоловічого роду м'якої та мішаної груп: *мис'їа'їв, млин'їв, кун'їв, камин'їв, душ'їв, плаш'їв* [Громик 2015, с. 74].

Для говірок північно-східної частини Волинського Полісся можлива рефлексія *е > [е], перед яким приголосні зберігають м'якість, за винятком шиплячих: *н'їд н'їчком, иес'т', с'їм*, пор. ще: *с'їмди-с'їт* [Аркушин 2010, с. 308], *пл'їчка* 'вішалка для одягу', *ш'їзди'їс'їт / ш'їйди'їс'їт* [Громик 2015, с. 75].

¹ Карту можна переглянути за QR-кодом, розміщеним у кінці статті.

У говірках Дубровицького та Володимирецького р-нів Рівненщини зафіксовано дифтонгічну вимову *e > [ie]: *n'ieч, c'ieм*, пор. ще: *l'ied* [АУМ II, к. 24], *дон'ieк* [АУМ II, к. 26], *ш'ies'm* [АУМ II, к. 28].

Форми *жонка, св'ачону* 'свячену', *шчодрувати*, пор. ще: *л'од* [АУМ II, к. 24], *шчотка* [АУМ II, к. 25], *дон'ок* [АУМ II, к. 26], *д'охт'*, *лижн'овка* 'дорога через болото, викладена колодами', *шис'ц'орка* [Громик 2015, с. 75] відображають зміну [e] > [o] після шиплячих, зрідка після інших м'яких, перед твердими приголосними. Для південного ареалу Волинського Полісся ця зміна не регулярна, фіксуємо випадки, коли перехід [e < *e, *ь] в [o] не відбувся: *черніло, вечерніц'* 'вечорниць', *черніц'и* 'чорниці'.

Карти II тому АУМ ілюструють різноманітність дифтонгічних рефлексів [yi], [yi], [yo], [ye] на місці *e в перехідних від західно- до середньополіських говірок: *л'юд / л'юд* [АУМ II, к. 24], *шчутка / шчутка* / *шчутка* [АУМ II, к. 25], *дон'ук / дон'ук* [АУМ II, к. 26], пор. ще: *прин'ус, прин'ус, прин'ус, прин'ус, с'ул, с'ул, с'ул, с'ул* 'сіл' [Жилко 1962, с. 18]. Ф. Жилко ці форми пов'язував із зміною [e] на [o] та стверджував, що саме тому в цій позиції на місці *e двозвуки аналогічні до *o > [yi], [yi], [yo], [ye] [Жилко 1962, с. 18].

Подібно до консонантизованих форм розпаду дифтонгів *ствел, квен', квіт, нвуж* на місці *o, у говірках н. пп. Смородськ Дубровицького й Чаква Володимирецького р-нів фіксуємо розпад у формах *жвєнка, зав'уз* 'завіз', який відбувся за аналогією до *o. Розвиток [y] < *e в словах *жунка / жунк'и, прин'ус* 'приніс', *шчодрувати, вєчур*, пор. ще: *с'ул* 'сіл' [Жилко 1962, с. 18], *л'уд* [АУМ II, к. 24], *шчутка* [АУМ II, к. 25], *дон'ук* [АУМ II, к. 26] у говірках Дубровицького, Володимирецького, Сарненського, Костопільського, Рівненського, Березнівського, Маневицького р-нів пов'язуємо з подібністю до формування виявів *o в словах: *бат'уг, вун, кун', муї, стул, твуї, сн'ук'и, двур*, де [y] походить із *o.

Характерно, що в Р. в. мн. у закритому наголошеному складі на місці *e фіксуємо на всій території – [i], у східній частині Волинського Полісся – [e], [и]. Припускаємо, що звук [e] < *e з'явився внаслідок розпаду дифтонгів аналогічно до *o, оскільки [e] < *e, *o в закритих наголошених складах маніфестовано тільки в ареалі говірок перехідного типу, відсутній він у цій позиції в центральній частині Волинського Полісся.

У відкритих наголошених складах збережено давній *e (див. карта «дерево»¹): *дєриво, сєлшиче, варєники, мєду, зилєний, минє* 'мене', *тєдз'и, пєриц', мєж'и, нимá мєду, мєдичка*, пор. ще: *вєсело* [Аркушин 2010, с. 80], *вєчор* [Аркушин 2010, с. 104], *свєкор* [Аркушин 2010, с. 162], *дєкому* [Аркушин 2010, с. 168].

Словоформи *жєнучка, пчїл'уїка, шчїтучка, вичїришин'и* Ю. Громик коментує як такі, де тенденція до вирівнювання звукового складу кореневих морфем зумовила наявність монофтонга [и] замість *e під наголосом навіть у відкритому складі [Громик 2015, с. 75].

Основні волинсько-поліські вияви *e в ненаголошеному закритому складі – [и] й [i] (див. карта «попіл»¹). Звук [i] характерний для таких форм: *поп'іл, кам'ін', кор'ін', жєнкі, вєч'ір, пєгр'іб, зав'їртáла*, пор. ще: *ос'ін'* [АУМ II, к. 30]. У ненаголошеній позиції закритого складу фіксуємо підвищення й звуження артикуляції ненаголошеного [e] в напрямку [и]: *поп'ил, сил'цє, жєнк'и, зирно, час't' зимн'и / зимл'оїу, симнáцит', пірид* 'перед', *осин'*, пор. ще: *вєч'ур* [Аркушин 2010, с. 306], *камін'* [АУМ II, к. 31], *крáмин'* 'креміль', *госин', вгїсин'* 'восени', *корин', лєбид', грєбин', хмилні, прїпик, симсót, шчитк'и* [Громик 2015, с. 75].

У відкритих ненаголошених складах аналогічно [e] > [и] (див. карта «село»¹): *читвєрта час't', шиснáцит', шис:ót, пиклá, виснá, типєрички / типєр, бирє, нисє, дєриво / дирив'áни, в сил'и, вичєр'у, смитáна, пил'ушкі, Стипán, нид'іл'á, чиршин'и, тил'áта, попилом, стигно, сизон, вис'іл':á, грєбин'áми прáли, липєха, в минє булó все в'ідм'ін:о, в пич'и / в пичи, нив'їстка, свєкруха, сиридіна, зил'їзо, чир'ін*. Фіксуємо зближення [e] й [и] в префіксі *пере-* (*пирихрист'иц':á, пирибїла, пириквил'áли, пириповивáї, пирир'єзували, пирихр'осніи, пиривер'ниц':á*), применнику *без* (*бис брат'ів, бис кор'ів, биз н'ичóго*), заперечній частці *не-* (*ни диржáли ни кун'á, ни бичк'ів; ни зоворїли; кєп де те силó найтї, шо ни пр'адут, ни найдєш*).

Г. Півторак зауважував, що говірки Волинського Полісся за наближеною вимовою звуків [e] й [и] виявляють єдність із південно-західним українським наріччям [Півторак 1988, с. 103]. Слушно коментував цей процес С. Бєвзенко: «На північні українські говори [це зближення – І. Д.] не поширилося, очевидно, через своєрідність північно-української системи вокалізму, зокрема порівняно слабкий вияв фонему *и*, яка в цих говорах часто виступає лише як рефлекс давнього *ь*, і дуже широке розповсюдження фонему *є*» [Бєвзенко 1980, с. 39]. Припускаємо, саме тому в говірках, перехідних до середньополіських, ненаголошене *e > [e] незалежно від відкритості чи закритості складу (див. карти «попіл», «село»¹): *попел, сєло, шєснáцит', сєклї, осєн':у*, пор. ще: *осєн'* [АУМ II, к. 30], *камєн'* [АУМ II, к. 31].

У говірках північно-східної частини волинсько-поліського ареалу (Камінь-Каширський, Володимирецький, Дубровицький р-ни) за аналогією до закритих наголошених складів *e > [i]: *поп'їлу, св'їкруха, нап'їклá, г'їктáрув; л'їжáл, в п'їч'и* 'в печі', *áл'и* 'але', *с'їмперáтор* 'сепаратор', *зab'їрát'и, к'їнд'ушкá, б'їрут'*.

На півночі та півдні Волинського Полісся зафіксоване зниження артикуляції [e < *e, *ь] > [a], наприклад, *цáрквa, мáншай, дан', далáко, вáприк, жмáн'á* (див. карти «Перехід [e < *e, *ь] > [a]», «церква»¹).

Центр поширення перезвуку в північній зоні – говірки Любешівського, Камінь-Каширського й Ратнівського р-нів; периферія – говірки Шацького, Любомльського, Старовижівського, Володимирецького, Дубровицького та Зарічненського р-нів.

Зауважимо, що окремими говірковими острівцями зафіксовано перехід [e] > [a] в західнополіських говірках Дорогичинського та Малоритського районів Брестської області Республіки Білорусь [Залеський 1973, с. 84].

У північному ареалі Волинського Полісся наголошений звук [e] перейшов у [a] після губних: *мáншайа / мánши, замáрзло, тупáр, кáл'а пáчи* 'біля печі', *мад / мáдом, йачмáн'у, вáчур, тупáрка, мáжсах* 'межах', *пáвно*, пор. ще: *овáчк'е, бáкайт, принóсит' свáдру* 'светр', *вáприк, жмáн'а, мáтра* 'метра', *мáлник, пáрс'т'ин', ўдовáц* [Залеський 1973, с. 84]; *пáрне* [Аркушин 2010, с. 36]; *двáри* [Аркушин 2010, с. 68]; *хвáрма* [Аркушин 2010, с. 136]. Зміна [e] > [a] зафіксована й після передньоязикових: *ч'áтв'іро, нán'к'і, курáй, дан', далáко, твирáзи, дворáц', тáрли, дáриво / з дáрива, врáмйа, дáшчо* 'дещо', *чáрга* 'черга', *нажнáмо* 'нажнемо', *млнáц', цáрка, варáники, чáпл'айеш*, пор. ще: *цáбрик, воні стáл'ут', од тáйї, мулудáц', земнáйу, тóму плáмени* 'племені', *стулáц', пуд душчáм, душáйу* [Залеський 1973, с. 84].

Зниження артикуляції [e] > [a] характерне для абсолютного кінця слова: *шча, вса* 'все', *да* 'де', *вжа, до сибá, йда, до тибá, до м'інá, на плчá* 'на плече', *в манá* 'в мене', *живá* 'живе', пор. ще: *ша* [Аркушин 2010, с. 138], *вин ростá*, [Залеський 1973, с. 84]; *н'исá, м'итá* [Залеський 1973, с. 85].

У говірках північної частини Волинського Полісся для перезвука [e] > [a] визначальний наголос, проте він можливий і в позиції без наголосу, переважно перед губними: *п'івáн', сматáну, паклі / пач'ут', пачé* 'пече < пекти', *Лубаиш'ів, валéки* 'великий', *пóпалом* 'попелом', *мастí* 'месті', *збарéмо, пачéмо* 'печемо', пор. ще: *барáзова* [Залеський 1973, с. 84]. Нечастотні фіксації зміни ненаголошеного [e] > [a] після передньоязикових [с], [ж], [ч], [р] (*в сал'і, жанкі, вовчан'ета*, пор. ще: *звáранїй* [Аркушин 2010, с. 311]) і в префіксі *пере-* (*парамéрзне*). Асимілятивне зниження артикуляції [e] > [a] маніфестуємо й у суміжних складах з [e]: *тапáр, даравл'áни, збарагáлос'а* 'зберігалосся', пор. ще: *залán'ї, чарáз грáбл'у* [Залеський 1973, с. 84].

Ізоглоси перезвука [e] > [a] оминають говірки центральної частини Волинського Полісся, розділяючи північний ареал зміни з південним, утворюючи лише незначну контактну зону в говірках Любомльського р-ну. Зауважимо, що по інший бік р. Західний Буг перехід [e] > [a] фіксував у говірці с. Даньці (Республіка Польща) на північному заході від м. Шацька Волинської області В. Курашкевич [Курашкевич 1958, с. 223]; зміну [e] > [a] в українських говірках Холмщини засвідчив В. Шимановський [Шимановський 1897, с. 21].

На півдні Волинського Полісся перехід [e] > [a] властивий володимирсько-локачинським говіркам, що охоплюють Володимир-Волинський, Локачинський, Іваничівський і Горохівський райони Волинської області.

У південному ареалі досліджуваної території зміна [e] > [a] можлива в позиції під наголосом після губних: *змáрз, вмар, овáс, намáле, звáрху, пáри'у,*

с'івán'ка, гапán'к'і, мáne / минá, рибáри'ув, мад, говáчка, говáс, мánше, свáклойу, пор. ще: *рубáл', горобáц', напáрсток, ч'іпáц', журевáл', гувáс* [Залеський 1973, с. 83], *горобáц', опán'ки, мáртвій* [Залеський 1973, с. 84], *убáримок, хрибáт, хл'ібáц', читвáр* [Шило 1957, с. 44], *вáприк пра двáри, пáрстин', бáригом, бáригом, – і зайшóв до Бáскунич* [Покальчук 1956, с. 86]. Фіксуємо зниження артикуляції [e] > [a] й після передньоязикових: *малán'к'і, св'ачáнойу, тáрли, сáрпом, трáба / тра, нáйї, в дан', пасáш* 'пасеш', *на питáл'н'ї, чáр'ин', бáригом, бáригом стáшкою, стáшкою ду Барáзович ду цáрки, з дáрива / пуд дáриво, малán'ка / малán'к'її*, пор. ще: *тáмно, тас'ц', йідán, жнац', сáрцем, зámл'у трáба убрубл'áти, зáрно, учирáт, трáт'її, стулáц'* [Залеський 1973, с. 83], *нашáлник* 'нашильник' || *нашійник* (деталь кінської упряжі)', *патáл'н'а* [Аркушин 2012, с. 54]. Аналогічно до північного ареалу в абсолютному кінці слова наголошений [e] > [a]: *вжа, ша / шча* 'ще', *йда* 'йде', *берá* 'бере', пор. ще: *жéто рустá, цв'итá, прудá, жнац' жна, побáчив минá, пасá гус'ї, в'ізá везе', тибá, в'ін видá, нигдá, дошч идá, в'ін пасá, нисá, вудá тичá* [Залеський 1973, с. 83], *ужа* [Покальчук 1956, с. 86].

Менше фіксації зміни [e] > [a] в ненаголошеній позиції, зокрема після губних (*манá, рабáри'а, вмарлá, паклі*) і передньоязикових [н], [р], [с], [т], [ч] (*сáбé, в табé; на чарén'ї, тапér, манá, рабáри'а*, пор. ще: *тарнїц'а* [Покальчук 1956, с. 86]). Характерний перехід [e] > [a] в двох складах з [e] підряд: *барáска, варáник'ї* [Залеський 1973, с. 84], *бáраг* [Покальчук 1956, с. 86].

Для обох ареалів Волинського Полісся типова гіперична зміна [a] > [e] під наголосом: *м'ішéли* 'мішали < мішати', *чайéма* 'чаями', *вмачéли*, пор. ще: *журевáл'* [Залеський 1973, с. 83]. У словоформі *на питáл'н'ї* фіксуємо перехід [e] > [a] та подальше зниження артикуляції ненаголошеного [e] в напрямку до [и]. У володимирсько-локачинських говірках зафіксоване не характерне для цієї території «акання» на місці *o: *гапán'к'ї* 'опеньки', *кáла* 'коло', *пашлá* 'пішла', *чам* 'чом', *тáйї* 'теї < тої', *такáйї* 'такеї < такої', *свáйї* 'свеї < своєї', *мáйї* 'меї < моєї'. Це ж явище поширене в північній частині Волинського Полісся.

Зміна [e] > [a] знаходить продовження у волинських, наддністрянських, надсянських, гуцульських і покутських говірках південно-західного наріччя. Г. Шило зафіксував перехід [e] > [a] в говірках Сокальського та Яворівського районів Львівської області [Шило 1957, с. 44]. Спираємось на висновки Г. Шила, що в сокальсько-яворівських і у володимирсько-локачинських говірках це явище «має характер загальної поширеності» [Шило 1957, с. 44], тобто становить один суцільний ареал відбиття переходу [e] > [a]. Щодо питання відношення зміни [e] > [a] в північному та південно-західному наріччя детальніше див. [Дружко 2019].

До сьогодні відкритим залишається питання стосунку зміни [e] > [a] в північній і південній зонах Волинського Полісся. А. Залеський зауважує, що подібні рефлексії на півночі Західного Полісся

могли виникнути внаслідок переселення людей із півдня Волині, але не виключений також за однакових структурно-генетичних передумов і паралельний незалежний розвиток цього явища на порівняно віддалених одна від одної територіях [Залеський 1973, с. 84]. Ю. Шевельов теж стверджує, що досліджуване явище може бути пов'язане з волинським походженням тамтешніх осельників, які туди прийшли щонайпізніше в XVI ст., уже маючи в мовленні ці нові рефлексії [Шевельов 2002, с. 686]. Ф. Клімчук зазначав, що походження явища [e] > [a] в берестейських говірках варто шукати в міграційних рухах, які відбувалися в кінці праслов'янської епохи й у середньовіччі [Клімчук 1983, с. 40]. Якщо зважати на те, що предки південних слов'ян до їх переселення на Балкани жили на північ від Карпат – на Галичині, Західній Волині та Західному Поліссі, – Ф. Клімчук вважає, що зміна [e] > [a] – наслідок впливу решток південнослов'янських говірок на Поліссі на говірки східнослов'янські [Клімчук 2007, с. 111]. Припускаємо, що на території півночі Волинського Полісся перехід [e] > [a] теж пов'язаний з переселенням людності з півдня Волині (адже саме цю територію Г. Шило вважав осередком досліджуваної зміни), оскільки немає фактів історичної діалектології, що підтверджували б його існування в цьому регіоні, на відміну від півдня: *оранды, аранды моєє, шлей раменных чотири, у Симана Малчаловича взяли* (волинські книги гродьські з XVI, XVII ст. [Шило 1957, с. 47]), *скарувати* 'скерувати' (Остр. Лям. 1616 [Шевельов 2002, с. 686]).

Наші спостереження показують, що в говірках і північної, і південної зон Волинського Полісся перехід [e] > [a] відбувається в однакових фонетичних умовах – регулярно в наголошеній позиції після

губних і передньоязикових, менш систематично – у ненаголошеній позиції; для обох регіонів характерна зміна в абсолютному кінці слова, а також нерегулярні зміни, пов'язані з перезвуком.

Висновки. Типові вияви *e в новозакритих наголошених складах у волинсько-поліських говірках – [i], після депалаталізованих шиплячих – [и], паралельно поширені на всій центральній території. Для говірок північно-східної частини Волинського Полісся можлива рефлексія *e > [e], перед яким приголосні зберігають м'якість, за винятком шиплячих. У говірках Дубровицького та Володимирецького районів зафіксовано дифтонгічну вимову *e – [ie].

Для волинсько-поліських говірок характерна зміна [e] > [o] після шиплячих, зрідка після інших м'яких, перед твердими приголосними. Цей процес зумовив ряд фактів, що постали на місці *e відповідно до аналогічних трансформацій *o: дифтонгічні рефлексії [yi], [yi], [yo], [ye] < *e в перехідних від західно- до середньополіських говірок, консонантизовані форми розпаду дифтонгів, розвиток [y] < *e.

У відкритих наголошених складах збережено етимологічний *e. Для ненаголошених відкритих і закритих складів характерне підвищення й звуження артикуляції [e] > [и], у перехідних від волинсько-поліських до середньополіських говірках – [e].

На півночі й півдні Волинського Полісся типове зниження артикуляції [e] > [a] після губних і передньоязикових у наголошеній, рідше ненаголошеній позиціях, в абсолютному кінці слова.

* Усі карти, згадані в статті, можна переглянути за QR-кодом:

Література

1. Аркушин Г. Голоси з Волинського Полісся (Тексти). Луцьк, 2010. 542 с.
2. Аркушин Г.Л. Західнополіська діалектологія. Луцьк, 2012. 257 с.
3. Атлас української мови: у 3 т. Київ: Наукова думка, Т. 2: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. 1988. 521 с.
4. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. Київ: Вища школа, 1980. 247 с.
- Громик Ю.В. Рефлексія давніх голосних у поліській говірці с. Липне. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (5). С. 74–77.
- Дружук І. До питання про явище а < е (*е, *ь) у волинсько-поліських говірках. *Лінгвістика*. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». № 1 (40). 2019. С. 26–35.
- Жилко Ф.Т. Голосні неоднорідного творення («дифтонги») в українській мові. *Українська мова в школі*. 1962. № 3. С. 16–22.
- Залеський А.М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. Київ, 1973. 156 с.
5. Зінчук Р.С. Рефлексії давніх голосних у системі словозміни іменників західнополіських і суміжних говірок. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького національного університету: зб. наук. пр.* Кривий Ріг, 2013. Вип. 9, Ч. 2. С. 58–70.
6. Клімчук Ф. Славянські і індаєвропейські сувазі тараканських гаворак (рефлекс *е, *ь > [a]). *Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах: зб. наук. пр.* 2007. № 4. С. 109–114.
7. Клімчук Ф.Д. Гаворкі Захадняга Палесся: Фанетычны нарыс. Мінськ, 1983.
8. Книш Н. Рефлексії етимологічних [o], [e] у говірці села Погулянка Маневичького району Волинської області. *Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі*. Луцьк, 2010. С. 57–59.
9. Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови: (Історико-фонетичний нарис). Київ: Наукова думка, 1988. 280 с.

10. Покальчук В. Надсарнський говір на Волині та його фонетичні особливості. *Наук. зап. Луц. пед. ін-ту: іст.-філол. сер.* Луцьк, 1956. С. 81–100.
11. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови. Харків, 2002. 1054 с.
12. Шило Г.Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів, 1957. 254 с.
13. Шимановський В. Звуковые и формальные особенности народных говоров Холмской Руси. Варшава, 1897.
14. Kuraszkiewicz W. Rozwój 'a na tle dyftongów i palatalizacji w dawnych gwarach ruskich Podlasia i Chełmszczyzny. *Ruthenika*. 1985.

References

1. Arkushyn H. (2010) Holosy z Volynskoho Polissia (Teksty) [Voices from Volyn Polissya (Texts)]. Lutsk. 542 s. [in Ukrainian].
2. Arkushyn H.L. (2012) Zakhidnopoliska dialektolohiia [West Polissya dialectology]. Lutsk. 257 s. [in Ukrainian].
3. Atlas ukraïnskoi movy (1988): v 3 t. [Atlas of Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka, T. 2: Volyn, Naddnistrianshchyna, Zakarpattia i sumizhni zemli. 521 s. [in Ukrainian].
4. Bevzenko S.P. (1980) Ukraïnska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]. Lutsk: Vyshcha shk. 247 s. [in Ukrainian].
5. Druzhuk I. (2019) Do pytannia pro yavyshe a < e (*e, *ь) u volynsko-poliskykh hovirkakh [On the question of the phenomenon a < e (*e, *ь) in the Volyn-Polissya dialects]. *Linhvistyka*. Starobilsk: DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka». № 1 (40). S. 26–35 [in Ukrainian].
6. Hromyk Yu.V. (2015) Refleksatsiia davnikh holosnykh u poliskii hovirti s. Lypne [Reflection of ancient vowels in the Polissya dialect in v. Lypne]. *Molodyi vchenyi*. № 2 (5). S. 74–77 [in Ukrainian].
7. Klimchuk F. (2007) Slavjanskija i indaeŭrapejskija suvrazi tarakanskih gavorak (rjefleks *e, *ь > [a]) [Slavic and Indo-European connections of cockroach speech (reflex *e, *ь > [a])]. *Zakhidnopoliskyi dialekt u zahalnoukraïnskomu ta vseslovianskomu kontekstakh : zb. nauk. pr.* № 4. S. 109–114 [in Belarusian].
8. Klimchuk F.D. (1983) Gavorki Zahadnjaga Palessja: Fanetychny narys [Speeches of Western Polesie: Phonetic essay]. Minsk [in Belarusian].
9. Knysh N. (2010) Refleksy etymolohichnykh [o], [e] u hovirti sela Pohulianka Manevytskoho raionu Volynskoi oblasti [Reflexes of etymological [o], [e] in the dialect of the village of Pohulyanka, Manevychi district, Volyn region]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst. Zakhidnopoliski hovirky v prostori ta chasi*. Lutsk. S. 57–59 [in Ukrainian].
10. Kuraszkiewicz W. (1985) Rozwój 'a na tle dyftongów i palatalizacji w dawnych gwarach ruskich Podlasia i Chełmszczyzny. *Ruthenika* [in Polish].
11. Pivtorak H.P. (1988) Formuvannia i dialektna dyferentsiatsiia davnoruskoi movy: (Istoryko-fonetychni narys) [Formation and dialectal differentiation of the davnoruska language: (Historical and phonetic essay)]. Kyiv: Naukova dumka. 280 s. [in Ukrainian].
12. Pokalchuk V. (1956) Nadsarnskiy hovir na Volyni ta yoho fonetychni osoblyvosti [Nadsar dialect in Volyn and its phonetic features]. *Nauk. zap. Luts. ped. in-tu : ist.-filol. ser.* Lutsk. S. 81–100 [in Ukrainian].
13. Shevelov Yu. (2002) Istorychna fonolohiia ukraïnskoi movy [A Historical Phonology of the Ukrainian Language]. Kharkiv. 1054 s. [in Ukrainian].
14. Shimanovs'kiy V. (1897) Zvukovye i formal'nye osobennosti narodnykh govorov Holmskoj Rusi [Sound and formal features of the folk dialects of Kholmok Rus]. Warshava [in Russian].
15. Shylo H.F. (1957) Pivdenno-zakhidni hovory URSR na pivnich vid Dnistra [Southwestern dialects of the USSR north of the Dniester]. Lviv. 254 s. [in Ukrainian].
16. Zaleskyi A.M. (1973) Vokalizm pivdenno-zakhidnykh hovoriv ukraïnskoi movy [Vocalism of southwestern dialects of the Ukrainian language]. Kyiv. 156 s. [in Ukrainian].
17. Zhylyko F.T. (1962) Holosni neodnoridnogo tvorennia («dyftonhy») v ukraïnskii movi [Vowels of inhomogeneous creation («diphthongs») in the Ukrainian language]. *Ukraïnska mova v shkoli*. № 3. S. 16–22 [in Ukrainian].
18. Zinchuk R.S. (2013) Refleksy davnikh holosnykh u systemi slovozminy imennykiv zakhidnopoliskykh i sumizhnykh hovirok [Reflexes of ancient vowels in the system of word change of nouns of West Polish and related dialects]. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho natsionalnoho universytetu: zb. nauk. pr.* Kryvyi Rih. Vyp. 9. Ch. 2. S. 58–70 [in Ukrainian].

REFLECTION *E IN VOLYN-POLISSIA DIALECTS

Abstract. Volyn-Polissya dialects are the core of the West Polesie dialect of the northern dialect, but their phonetic system contrasts with the sound level of Middle and East Polesie dialects, especially this difference is noticeable in the implementation of etymological *e, *o, *ž. The article draws attention to the Volyn-Polissya reflection *e in closed and open stressed and unstressed syllables; implementation [e] depending on the place in the phonetic structure of the word and the consonant environment. It is established that the sounds [i] and [ɨ]

(after depalatalized hissing) are characteristic in the stressed position of the closed syllable for the Volyn-Polissya dialects and are distributed in parallel throughout the study area. For the dialects of the north-eastern part of Volyn Polissya, the reflection **e* > [e] is possible, before which the consonants remain soft, except for the hissing ones; in the dialects of Volodymyrets and Dubrovytsia districts, a diphthong pronunciation was recorded – [iɛ]. The specifics of the transition [e] > [o] in the Volyn-Polissya area have been studied, the forms *л'юд*, *шчуйтка*, *жвѣнка*, *завйўз*, *жунка*, *шчудрувати*, *прин'ус*, *вѣчур*, formed by analogy with the reflection **o*. It was found that in open stressed syllables **e* is preserved. Unstressed open and closed syllables are characterized by an increase and decrease in articulation [e] > [и]. The article describes the phenomenon of substitution [e] > [a] in the Volyn-Polissya dialects, outlines the phonetic conditions and areas of its distribution (north and south of Volyn Polissya), clarifies the relationship of change [e] > [a] in both zones. Based on their own audio recordings made in the field from 120 v. Volyn and Rivne oblasts, linguistic maps have been compiled, which reflect the geography of distribution of manifestations in closed and open stressed and unstressed syllables on the example of structures «пiч», «жiнка», «пoпiл», «дeрeвo», «ceлo», «цepквa»; the map of areal projection of change [e] > [a] is added.

Keywords: Volyn-Polissia dialects, the western Polissia dialect, reflexes of the etymological **e*, newly closed syllable, change [e < * e, * ъ] > [a], decrease in articulation [e] > [и].

© Дружук І., 2021 р.

Ірина Дружук – аспірант кафедри історії та культури української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки, Луцьк, Україна; rochkadruzhuk@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-3603-3907>

Iryna Druzhuk – Postgraduate student of the Department of History and Culture of the Ukrainian Language of the Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine; rochkadruzhuk@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-3603-3907>